

kalizleri, ancak dinleri ayırabilmiştir. Başlangıçta bahsettiğimiz macarlar üzerindeki hazar tesirinin de, en ziyade, bu kalizler vasıtası ile vuku bulunduğunu artık anlaşılmıştır.

Müraccat ettiği me hazlar elimizde bulunmadığı için, şimdilik kontrol imkânına mâlik bulunmamakla beraber, M. Gvöni 'nin bâzı mühim meselelerde, kat'î delillere dayanmadan, hükümler vermesine rağmen, bir çok teferrüatta isabetli ve yeni neticeler verdiğini söyleyebiliriz.

*Şerif Baştao*

### YARLIKLARA DÂİR

Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı müzesi arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına âit yarlıklar ve bitikler* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi yayınlarından ; tarih serisi, 1 ), İstanbul, 1940, s. 212.

İlim dünyasınca tanınmış olan bilginimiz Mehmet Fuad Köprülü mektebinden yetişen genç tarihçi Akdes Nimet Kurat 'm yukardaki isim altında bir eseri çıktı. Kurat daha 1937 yılında, gené Topkapı Sarayı arşivinden çıkarak, „Kazan hanlığını kuran Uluğ Muhammet Han yarlığı“ 'nı neşreylemişti.<sup>1</sup>

Altınordu ve Kırım hanlarının kendi yurtları içinde bâzı eşhasa verdikleri tarhanlık (muafiyet) yarlıklarından ve bâzı rus asilzâdelerine ve eski Lehistan kırıallarına gönderdikleri diplomatik yazılardan (ki, bunlara da yarlık denir) az çok mâlûmatımız var idi ise de, anılan ülkeler hanlarının Osmanlı padişahlarına gönderdikleri diplomatik belgelerden fazla bilginimiz yoktu. İşte bu kabil tarihî belgeler üzerinden arşiv tozlarını silerek, onları aydınlığa çıkaran Kurat gerçekten kutlanmağa ve alkışlanmağa lâyıktır.

Bu eserde 10 tâne tarihî vesika ortaya konulmuştur ki, bunlardan birincisi, yâni Uluğ Muhammed Han bitiği, evvelce ayrı bir risâle şeklinde neşrolunmuştu. Geriye kalanları, gâliba, ilk defa neşredilmektedir. İlâve olarak, „yarlık“ mâhiyetinde olup da, başka yerlerde çıkan ve incelenen Toktamış ve Timur Kutlug yarlıklarının türk harfleri ile yazılan metinleri konulmuştur.

Eserin ilmi bakımından tertibi iyidir : müellif ilk önce vesikaları tasvir ediyor, sonra arap harfleri ile yazılan vesikaların metinlerini, okunaklı matbaa harfleri ile, koyuyor; onun yanına vesikaların transkripsiyonunu

<sup>1</sup> Müellif burada *yarlık* sözünü kullanmış ise de, şimdi tetkik etmekte olduğumuz kitabın giriş kısmında bizzat kendisinin anlattığına göre, „Altınordu hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar, yarlık değil, bitiktir“.

yazıyor; sonra vesikaları, dil ve lûgat bakımından, izah ediyor, onun arkasından vesikaların bugünkü garp türkçesi ile tercümelerini yapıyor ve nihayet vesikalarda adları geçen kimselere âit tarihî mâlûmat veriyor. Kitabın sonuna vesikaların fotoğrafları da ilâve edilmiştir. Kitaptaki vesikalar üç kısma ayrılmıştır: 1. Altınordu hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen bitigler, 2. Kırım hanlarına ve büyüklerine âit yarlık ve bitigler ve 3. Türkistan hanlarının bitigleri (burada çokluk şekli kullanılmış ise de, bu kısımda bir tek vesika vardır). Bilindiği üzere, Altmordu ve Kırım hanlarının bundan önce meydana çıkarılan yarlıkları ile en çok rus müellifleri meşgûl olmuşlardır. Bunda, bilgi ve öğrenme aşkından başka, diğer bir mülâhaza da vardır: vaktiyle bu devletlerin bulunduğu ülkeler Rusya devleti içine alınmış olduğundan, ruslar bu gibi vesikaları, bir bakımdan, kendi devletlerinin tarihine âit vesikalardan saymaktadırlar. Sahib Giray Han yarlığına dâir yazdığım bir tetkikte anlattığım şekildé, „bu yarlıklar filoloji cihetinden gâyet büyük ehemmiyeti hâiz oldukları gibi, Altmordu (Kıpçak) devletinin siyasî ve iktisadî hayatım (dahilî kuruluşunu) öğretmek için de, pek kıymetdar vesikalardır. İ. Berezin ve G. Sâblukov gibi rus müellifleri, bu yarlıklara istinaden, Altmordu 'nm siyasî ve iktisadî kuruluşuna dâir, mühim tetkikler yazmışlardır...“ ( *Türkiyat mecm.*, II, 79). Şu hâlde bugün Kurat tarafından neşredilen yarlık ve bitikler de bizim dilci ve tarihçi müdekkiklerimize çok istifadeli mâlzeme vazifesini görebilir.

\*  
\* \*

Müellifin „transkripsiyon“ diye kullandığı yazı, hakikatte, bildiğimiz mânası ile, bir transkripsiyon olmayıp, sâdece vesikaların bugünkü türk harfleri ile yazılışından ibarettir. Her hangi bir yazı, sağır kefin verdiği sesi ifade etmek için bir kaç tâne kıvrımtılı *n* ilâve etmekle, elbette bir transkripsiyon olamaz. Müellif bizde bâzı müellif ve mütercimlerin, *ç* işaretinin verdiği sesi ifade etmek için, kullandıkları *x* işaretini bile fazla görmüştür. Şu hâlde Kurat burada ya „transkripsiyon“ tâbirini hiç kullanmamalı idi yahut da tam bir transkripsiyon kullanmalı idi.

Kitapta tetkik edilen 10 vesika içinde, dil ve lûgat cihetinden, en ziyade istifadeli ve mühim olanları Hacı Giray Han yarlığı ile Ulug Muhammed Han ve Sultan Ebü Said bitigleridir. Bunlar tam „yarlık“ üslûbu ile yazılmışlardır ki, bu bakımdan da ciddî incelemeğe değer mâhiyettedirler. Fakat kitapta vesikaların bu bakımdan „izahları“ oldukça zayıftır. Zâten müellif kendisi de ön sözünde bu vesikaları, filoloji bakımından ziyâde, tarihî bakımdan incelediğini, onların dil cihetinden

tehtikini türk dil bilginlerine bıraktığım söylemektedir. Bundan dolayı olacaktır ki, müellifin dil bakımından olan izahlarında, sathî bir bakışta bile bâzı eksiklikler ve düşüklükler göze ilişmektedir.<sup>1</sup>

## I.

## ULUG MUHAMMED HAN BİTİĞİ

1. کلاجى, müellifin izahından bu kelimenin „söz“ demek olduğu anlaşılıyorysa da, Türkiye türkçesine çevrildiği sırada kelime „sözcü“ diye anlatılmıştır. Eğer کلاجى yeya کيلاجى „söz“ demek olsa idi, bundan „sözcü“ mânasını çıkarmak için, bu sözlerin کلاجى ve کيلاجى şekillerine dökülmesi icap ederdi. Yarlıklarda ilçi sözü ile birlikte görülen bu söz, bize kalırsa, „tercüman“ demek olacaktır. *İBM.*'nin Melioranskiy nushasında (s. 47), bir کلاجى sözü vardır ki, orada çizgi altındaki bir notta, bunun کيلاجى şeklinde de bulunduğu yazılıdır. Bu sözün elbette کلاجى ve کيلاجى şekilleri de olabilir. Gerçekten elçi ile birlikte bir tercüman gönderilmesi pek münasip ve yerinde bir harekettir.

2. بسا, bu çok şâyân-ı dikkat kelimeyi müellif *basa* şeklinde okuduktan ye yazdıktan sonra, *Rad.*'tan (IV, 1627), *bese* okunacak şekilde yazılan bir sözü nakletmiş ve bu sözün de „öyle ise, keza, sonra“ mânalarına geldiğini yazmıştır. Hâlbuki *Rad.*'ta bu kelimenin karşısındaki rusça ve almanca kelimeler arasında „öyle ise“ mânasına gelen kelime bulunmamaktadır. Bize kalırsa, „muhakkak, öyle yâ, tevekkeli değil!“ mânalarına gelen, kazakça *bese* 'nin şimdi bahis mevzuumuz olan *basa* ile ilişkisi yoktur. Şu hâlde müellifin burada „15. asrın başında yazılan bir elyazmada bulunan“ *bese* 'yi tanık olarak getirmesi de, yerinde değildir. Bereket versin ki, müellif bitiğin Türkiye türkçesine tercümesinde bu kelimeyi „sonra“ sözü ile anlatmıştır. Hakikaten burada ve diğer yarlıklarda görülen *basa*, yalnız „sonra, ondan sonra“ mânasında olabilir. Bu söz *MK.*'de de vardır ve orada da „sonra“ mânasında olduğu yazılıdır (III, 169).

*Kaz.* lehcesindeki başka bir *basa* 'ya gelince, bu mânayı ifade eden fiil şekillerinin ve sonuna gelen te'kide yarayan *-la* veya *-le* edatlarının verdiği mânayı bir kat daha takviye etmek için katılmaktadır.<sup>2</sup> Msl. *kildi + le + basa; kaytkan + la + basa* („o geldi yâ!, filân dönmüş yâ„)

<sup>1</sup> Kısaltmalar için bk. s. 214; bir de *HG.* = Houtsma *Ein türkisch-arabisches Glossar* Leiden, 1894. *Rab.* = Rabguzi, *Kaşşâ el-anbiyâ'a*, Kazan, 1899. *US* = Ahmed Ceferoğlu, *Uygur sözlüğü*: 1934—1937—1938.

<sup>2</sup> *-la* ve *-le* için bk. *MK.*, III, 160.

bu *basa Rad*'ta da vardır, (IV, 1227). Kazakçadaki *bese*'ye, mânaca çok yakın olan, işte *Kaz*'daki bu *basa* 'dır ve yarlıklardaki *basa* değildir. H. Kâzım, lügatinde „uygurca“ *basa*'nın mânaları olmak üzere, „yine, tekrar, dahi, başka, diğer, hep, kâmilen ve tamamen“ sözlerini yazmıştır ki, bunlardan yalnız „dahi“ ile „yine“ sözlerinin verdiği mânalar bu *basa*'nın mânasına yakındır; başkaları ise, yerinde değildir.

3. زکا , müellif bunun karşısına koyduğu *bizge* (ki, „bize“ demektir) sözüne bir istifham işareti katmış ve üstelik „bu sözü tamamiyle çözmek mümkün olmadı“ demiş ise de, Türkiye türkçesine „bize“ şeklinde tercüme etmiştir.

## I.

## MAHMUD HAN BİTİĞİ

4. ايسانليك توکال ايک , Uluğ Muhammed Han bitiğinde iki yerde geçen bu sözler, nedense orada aydınlatılmamış ve burada ise, „sağık ve âfiyette olmak“ diye izah edilmiştir. Hâlbuki bu, yalnız *isenlik* sözünün mânası olduğundan, *tükellik*'in ne demek olduğu anlaşılmamış oluyor. Bu söz tercümede „düzenlik“ diye anlatılmışsa da, doğru sayılamaz. Hakikatte ise, bu sözün mânası „bütünlük, eksiksizlik“'dir (bk. *Bad.*, I, 402; *Rad.* III, 1537; *TL.* II, 207).

5. اوچور , Uluğ Muhammed Han bitiği izah edildiği sırada, „M. H. bitiğinde bu söz zaman mânasında kullanılmıştır“ denilmişken, burada, yâni Mahmud Han bitiği izah edilirken, „karışıklık mânasında alınmıştır. Burada sözün gelişine göre, zaman, sıra mânasında anlaşılmamaktadır“ denilmektedir. Görülüyor, ki, burada açık bir tenakuz vardır. Hakikatte ise, M. H. bitiğindeki ... ايسانليك توکال ليکي بيشا تورساق بولغاي مويکين اوچوردا ... cümlesindeki اوچوردا tamamen „sırada, zamanda“ demektir ki, cümlenin mânası „sağık ve eksiksizliği bilise dursak olmaz mı denildiği sırada.“'dir,

6. يفوقداغى , *yafukdağ*, „yakındaki“ diye anlatılan bu söz, arap harfleri ile yazılırken ى'den sonra ف konulduğu gibi, türk harfleri ile yazılırken de, görüldüğü üzere, f ile yazılmıştır. Ancak müellif, bu yazısını sağlamak için, hiç bir tanık getirmemiştir. Çünkü bu sözün eski şekli g ile *yaguk* olup (bk. *MK.*, III, 21 v. d.; *IBM.* 84; *Rad.* III, 49; *US.* 217), g sesinin v 'ye ve w 'ye değişimi neticesinde hâsıl olan, nisbeten yeni şekil ise, *yavuk*'tur (bk. *ABH.* 122; *Rab.* 13; 100; *Bud.* II, 345; *Rad.* III, 17) *SS.*'deki şekli *yavug*'dür (s. 302).

7. فوق , bu belgede müellifin ف yerine غ okuduğu sözlerden (bk. 6) biri de „tavuk“ mânasına gelen kelimedir. Müellif bu f li okuyuşunu te'kit için, Toktamış Han yarlığından tanık getirmekte, yâni orada

nasında olans öz ايف şeklinde yazılınca, aynı mânada olan kelimenin aynı vesika da bu şekilde yazılması, bizce, uzak bir ihtimâl sayılmaktadır.

14. اردین, yarlıkta حقی sözünden önce gelerek, bir izâfi terkip yapan bu sözü müellif *erdin* (*irdin*) okuyarak, „yerden (araziden)“ demek olabileceğine işaret etmiş. Ancak bu takdirde yerden hakkı demenin ne mânası olur? Bize kalırsa, bu söz *ırdın* şeklinde okunmalıdır ki, bu „harman yeri“ mânasında olan *ındır*’m başka bir şeklidir ve bugün ezcümle başkırtaçda bu *ırdın* şekli kullanılmaktadır. Şu halde *ırdın hakkı* „harmandan alman vergi“ demek olur. (Bu münasebetle şunu da şöyliyelim ki, *TL.*’de „harman“ mânasına gelen söz, yanlış olarak *endir* şeklinde gösterilmiş (I, 309); tuhaftır ki, arapçada اندر (*ender*) kelimesi de, „harman yeri“ mânasına gelir; bk. *Ahteri* ve *Kamus*.

A. Taymas

## KARAGÖZ

Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz*. Psiko-Sosyolojik bir deneme. İstanbul, 1941, Maarif matbaası, s. 206.

Mâşerî ruhiyat tetkiklerinin son senelerde iktisap etmiş olduğu ehemmiyet herkesçe mâlumdur. Bu sahada yapılan tetkiklerden çıkan neticeler, bugün sadece umumî ruhiyat mes’elelerini alâkadar etmekle kalmayıp, millî, siyasî birçok davaların hizmetinde müessir bir şekilde kullanılmaktadır. Ehemmiyeti bu kadar büyük olduğu hâlde, şimdiye kadar mâşerî ruhiyatın gayesi, mevzuu, ve usûlleri üzerinde düşünen mütefekkirlerin, antropoloji, etnografya, lisaniyat, fikir ve san’at tarihi gibi ilimlerin mutaları yanında, folklor tetkiklerinden de lâzımgeldiği şekilde istifadenin ehemmiyetini tebarüz ettirmiş olmamaları, bu sahada büyük bir noksan teşkil etmektedir. Hâlbuki halk ruhunu kavramak hususunda folklor hâdiselerinin tetkik ve tahlilinin büyük bir ehemmiyeti olduğu gibi, halk psikolojisine âit tetkiklerin kemâlini bulmasından evvel, mâşerî ruhiyat mes’elelerinin hâledilmiş olamayacağı da aşikârdır. Bu bakımdan, Üniversitemizin ruhiyat profesörlerinden Sabri Esat Siyavuşgil’in, burada tetkik etmek istediğimiz kitabı ile, Türkiye’de “Folklor’a istinat eden bir halk psikolojisi „ vucüde getirmeğe teşebbüs etmiş olması, muasır ilim hareketleri arasında yeri olan bir yenilik teşkil etmekte ve bu “deneme„ sini „ bilhassâ dünya milletleri folklorları arasında çok hususî bir mevkiî olan türk folklorunun Karagöz gibi mühim bir şûbesi üzerinde yapmış olması da bizi ayrıca alâkalandırmaktadır.

Filhakika memleketimizde halk kütlelerinin psikolojik fizyonomisini belirtmek veya bu kütlelerin tarihî tekâmülünde rol oynayan ruhî âmille-